

Історія природознавства

УДК 001.895-027:001:63(477)(091)(17/19)

Вергунов В. А.

СИСТЕМА ВПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВИХ РОЗРОБОК АГРАРНОЇ НАУКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ВІД АПТЕКАРСЬКИХ ГОРОДІВ ДО КОЛГОСПНИХ ДОСЛІДНИХ СТАНЦІЙ (XVIII ст. – 50-ті роки XX ст.)

На широкій історіографічній основі розглянуто передумови появи та проведення показових, демонстраційних та колективних дослідів, починаючи із XVIII ст. до початку 60-х років минулого століття, насамперед на українських землях. Через перебіг законодавчих рішень розкрито становлення та удосконалення системи організаційних форм, що привели до появи у березні 1934 р. так званої колгоспної дослідної справи, насамперед для задоволення потреб колгоспно-радгоспного будівництва в СРСР. Розкрито найвідоміші їх здобутки на ниві аграрної науки. Доведено, що методологічною основою у довоєнний період для діяльності первісної організаційної побудови колгоспної дослідної справи – хат-лабораторій стало широке вивчення насамперед можливостей розробленої Т. Д. Лисенком теорії яровизації, а у 50-х рр. XX ст. – системи обробітку ґрунту способом Т. С. Мальцева через колгоспні дослідні станції, створені у всіх областях України. Розглянуто внесок окремих видатних учених у зародження організаційних підходів, а згодом у теоретизацію та розгортання системи впровадження новітніх здобутків вітчизняної аграрної науки за різних систем влади. Запропоновано періодизацію еволюції організаційних основ колгоспного експериментаторства.

Ключові слова: колгоспна дослідна справа, хата-лабораторія, будинок сільськогосподарської культури, колгоспна дослідна станція, яровизація, обробіток ґрунту, колективні досліді, зразкова ферма, аптекарський город.

Першого листопада наступного року сільськогосподарська дослідна справа в Україні як організація й складова природознавства та культури нації має певні підстави відзначити віковий ювілей. Тривалий час вважалося, що відлік академічного існування аграрної науки в Україні ведеться від 22 травня 1931 р., коли відповідно до Постанови Ради Народних Комісарів УСРР № 154 було створено Всеукраїнську академію сільськогосподарських наук [1]. У червні 1931 р. НКЗС УСРР затвердив її статут, президентом – академіка ВУАН О. Н. Соколовського (1884–1959) та організаційну структуру [2]. Тим самим законодавчо реалізувалися понад 20-річні сподівання галузевої наукової еліти щодо потреби створення спеціалізованої науково-освітньої сільськогосподарської академії на українських землях. Чи не першим про таке висловився голова Київського агрономічного товариства професор В. В. Колкунов на загальних зборах 9 лютого 1911 р. [3]. Подібні побажання пролунали від учасників Першого Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду, скликаного 22–26 жовтня 1917 р. у Києві, після виголошення доповіді М. А. Кухаренка [4]. Однак формалізований національного спрямування координаційний орган галузевої науки був заснований у часи Української Держави гетьмана П. Скоропадського. За радянської доби всі державотворчі ініціативи років Української революції (1917–1921) щодо те-

перішніх як Національної академії наук України, так і Національної академії аграрних наук України розглядалися як елемент націоналістичних проявів, далеких від комуністичної ідеї. Лише в часи державності постала можливість переглянути без політичних уподобань донедавна вічні догми. Серед них місце і роль державотворчої діяльності Сільськогосподарського вченого комітету України, заснованого 1 листопада 1918 р. наказом № 162 міністра земельних справ Української Держави В. Леонтовича [5, арк. 20]. Згідно з іншим відомчим наказом № 172 першим головою Комітету з 16 листопада 1918 р. став академік В. І. Вернадський (1863–1945) [5, арк. 216]. За два дні до цього відповідно до Закону Української Держави, підписаного гетьманом П. Скоропадським, розпочала роботу Українська академія наук (УАН) [6]. Цей документ ухвалив «Статут». Крім того, було затверджено штати УАН, що стали чинними 1 листопада 1918 р., а також призначено перші 12 дійсних членів цієї академії. Початок повноправного існування УАН веде від 27 листопада 1918 р., коли головою–президентом на спільному зібранні було обрано академіка В. І. Вернадського [7]. Багато в чому саме його переконання щодо визначного місця і ролі аграрної науки в житті України виявилось вирішальним при прийнятті остаточного рішення не створювати при УАН четвертого відділення – прикладного природознавства. При розробленні проекту майбутньої структури УАН саме на нього покладалося вивчення актуальних проблем земельних, водних і лісових ресурсів [8], максимально наближених до загальноагрономічних. З цією метою і був створений окремий Сільськогосподарський учений комітет України.

Перелік організаційних змін галузевого дослідництва від зародження через різноманітні первісні форми популяризації нових ідей до академічного існування розкриваю у першій в новітній історії України спеціальній монографії [9]. У ній чи не вперше контекстово й концептуально розглядаю функціонування протягом 1934–1957 рр. одного із феноменів радянської доби у вітчизняній історії – колгоспної дослідної справи, спочатку як розгалужену мережу хат-лабораторій при колгоспах, а потім, у повоєнний період, – районних та обласних будинків агрикультури [9, с. 154–171]. Паралельно з останніми у цей період функціонують так звані колгоспні дослідні станції.

Джерелознавчим підґрунтям таких узагальнень стали власні попередні історичні розвідки щодо законодавчо-регламентуючої появи колгоспної дослідної справи [10], функціонування її координуючого органу – Всесоюзного науково-дослідного інституту наукових методів посіву в Києві [11], а також особливостей діяльності на рівні Полтавщини [12]. Однак низку питань, пов'язаних, насамперед із історичними передумовами, що привели до обставин створення хат-лабораторій, будинків агрикультури і тим більше колгоспних дослідних станцій, а також повноцінного контекстового аналізу ще не зроблено. Крім того, залишаються відкритими й інші, не вивчені сторінки історії існування колгоспної дослідної справи. Наприклад, яким чином та коли колгоспна дослідна справа формалізувалась як первісна форма вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та остаточно реформувалась у класичні організаційні складові галузевого академічного дослідництва. На жаль, обидва питання залишилися

поза увагою істориків аграрної науки, як, до речі, і персоніфіковане наповнення усього процесу перебігу подій, пов'язаних з її функціонуванням в Україні. Виняток становить серія публікацій С. Д. Коваленко з цього питання. Так, нею досліджено внесок творців-ідеологів у появу колгоспної дослідної справи [13], особливості її функціонування на Херсонщині, Дніпропетровщині та Київщині [14], способи репрезентації своїх напрацювань на аграрній ниві [15], а також безпосереднє розкриття окремих завдань з підвищення продуктивності вітчизняних ланів [16]. Однак всі вони переважно фрагментарного характеру.

Як відомо, історію творять особистості. Так сталося і з усім тим, що привело до появи колгоспної дослідної справи. Свої витоки вона веде ще з царської доби від так званих різноманітних показових (демонстраційних) та колективних дослідів. За Н. К. Недокучаєвим, колективні досліді мають мету «...встановити значення окремих прийомів культури у реальних умовах господарства шляхом масового спостереження» або якнайшвидше запровадження новітніх здобутків виробництва [17]. Таке завдання залишається у всі часи актуалізованим, незважаючи на форми власності на землю та системи влади. Новітні наукові знання щодо техніки господарювання завжди потребували переосмислення попередніх підходів з метою пошуку оптимальності в методах подальших завдань. Як і інші різнотипні класичні дослідницькі інституції через колективні досліді шляхом проведення польового експериментаторства встановлювали рентабельність окремих прийомів культури для найбільше характерних рослин масового господарювання. Однак жодні таблиці, діаграми чи малюнки ніколи не могли стати основоположними для будь-якого товаровиробника сільськогосподарської продукції – тільки наочно побачивши безперечний ефект у полі. Надзвичайно дієвими з цього приводу були і залишаються показові колективні досліді. Їх відлік на науковій основі, на власне переконання, слід вести від показового дослідного поля при створеній у 1790 р. школі землеробства в с. Богоявленському неподалік м. Миколаєва, на чолі з професором М. Г. Лівановим (1751–1800) [18]. Хоча, за великим рахунком, маємо всі підстави пов'язати наукове фундаторство з цього приводу з імператорським указом від 14 серпня 1721 р., згідно якого у м. Лубни на Полтавщині був створений так званий аптекарський город – «Польова аптека Малоросії» або показова плантація лікарських рослин, які потім отримали організаційний розвиток біля Києва, в Полтаві та Катеринославі [19]. Найбільш організаційно реформаторським для пошуку оптимальної організаційної моделі «показати і навчити» новітніми знаннями виявилось XIX ст. Спочатку в 1801 р. для цих цілей у Смоленській губернії організовано «зразковий маєток», а трохи згодом у 1822 році перший учбовий хутір «Бутирський» при Московській землеробській школі, а також згодом ще й Омський. Того ж року відомі агрономи Матьє Домбаль (1777–1843) і Вільнев-Баржемон (1784–1850) засновують першу в Європі зразкову ферму у французькому Ровелі [20]. Нововведення миттєво знайшло втілення в країні через відповідну записку міністра фінансів Є. Ф. Канкріна (1774–1845) від 16 січня 1824 р. до Державного Комітету Міністрів «Про заснування зразкових ферм для розведення торговельних рослин і поліпшення хліборобства й сільського домо-

ведення» із схваленням 11 квітня 1825 р. На українських землях першою зразковою фермою стала Луганська, яка офіційно почала функціонувати з 1 січня 1827 р. [21]. У 1840 р. на основі діючих ферм створено 7 казенних навчальних ферм, у тому числі на Катеринославщині. Вони навчали й популяризували все новітнє для Херсонської, Катеринославської, Таврійської губерній та земель Війська Донського й Кавказу.

Певний внесок у питання популяризації новітніх знань через проведення спеціальних досліджень для потреб своїх регіонів належить акліматизаційному саду І. Н. Каразіна, заснованому 1809 р. на хуторі Основ'янці в колишньому Богодухівському повіті Харківської губернії, а також закладеному Х. Х. Стевенем у 1812 р. за дорученням Новоросійського генерал-губернатора Дюка де Рішельє – Нікітському ботанічному саду неподалік від м. Ялта [22]. З цього приводу також слід згадати засноване ще 1765 року Імператорське Вільне економічне товариство, Імператорське Московське товариство сільського господарства з 1820 р., Імператорське товариство сільського господарства Південної Росії, яке відіграло свою видатну популяризаційну роль в Одесі з 1828 р., а також учбово-показові господарства при діючих на українських землях університетах у Харкові (1804) та Києві (1834), не кажучи вже про нечисленні профільні навчальні заклади, як, наприклад, у Школі землемірів, механіків і агрономів при Волинському ліцеї у Кременці з 1805 р. та Одеському училищі садівництва з 1844 р. На замовлення місцевої громади вони вели спеціальні дослідження, насамперед з питань інтродукції та агротехніки вирощування основних сільськогосподарських рослин.

Ситуація кардинально змінилася після реформи 1861 року, що скасувала кріпацтво. З цього часу й виникла державна потреба для отримання сталих врожаїв, а отже, у проведенні колективних дослідів для розширеного контингенту тих, хто особисто працював на землі, які теж формували як продовольчу безпеку, так і продукцію на експорт відповідно до власних можливостей через отримання певного досвіду. Про його місце і роль в житті хліборобів висловився класик вітчизняної агрономії професор І. О. Стебут (1833–1923): «...сільськогосподарський досвід має давнє коріння як саме землеробство, однак цей досвід, потрібно сказати, нав'язувався землеробу поза його волі, і тим не менше слугував останньому, що мав спостережливість, вказівкою подальших дій...» [23]. Тому не випадково у цей період на перший план і вийшло проведення колективних дослідів за рахунок зацікавлених, а не як у цивілізованому світі шляхом проведення популяризаційних заходів при діючих освітніх закладах. З цього приводу один із кращих істориків зародження і становлення галузевого дослідництва на українських землях Б. К. Енкен (1873–1943) писав, що «...вітчизняні галузеві наукові установи за своєю ідеєю і наповненням є продуктом національної творчості і мають оригінальний ... відбиток» [24], а інший відомий вітчизняний аграрний історик А. А. Вербін наголошував на самотності шлях розвитку аграрного експериментаторства завдяки «... оригінальній постановці при вирішенні найважливіших теоретичних і практичних питань» [25].

Перші на широкій науковій основі системні колективні дослідження в країні провів видатний хімік – професор Д. І. Менделєєв (1834–1907) протягом 1867–1869 рр. на дерново-підзолистих ґрунтах Петербурзької, Московської і Смоленської губерній та на чорноземах Сибірської губернії з вивчення внесення мінеральних, органічних добрив та меліорантів, а також їх комбінацій за єдиною програмою, затвердженою на засіданні Імператорського Вільного економічного товариства у 1866 р. До речі, це була вже друга спроба цього славетного творчого об'єднання провести колективні дослідження з мінеральними добривами з аналізом ґрунтів, рослин і самих добрив. Перші, але епізодичного характеру, протягом 1842–1843 рр. – провів у Петербурзі член товариства В. Я. Швиттау [26]. Незважаючи на певні недоречності в результатах і відповідну критику, Д. І. Менделєєв під час проведення власних досліджень встановив, що родючість ґрунту визначається «... не просто його загальним хімічним складом, а й наявністю в ньому доступних для рослин елементів живлення...» [27]. Серед іншого було виявлено визначну роль мікродобрив та вапнування ґрунту, а головне – відпрацьовано чи не першу в світі методику проведення польових дослідів. Ще більшу зацікавленість у проведенні колективних дослідів виявили створені відповідно до указу і «Положення про губернські та повітові земські управи» Олександра II та введені в дію з 1 січня 1864 р. у 33 губерніях Європейської Росії форпости запровадження усього нового і, як виявилось, прогресивного для різних складових життя країни. Крім державницьких структур ідеями Д. І. Менделєєва експериментувати для потреб місцевої громади у власних маєтках (мав невелику економію у Боблові Клиньського повіту Московської губернії з 1865 р.), а саме із внесенням добрив і травосіяння підхопили й господарюючі на українських землях. Серед них виділяю П. А. Кочубея (1825–1892), що створив у власному Згурівському маєтку Прилуцького повіту Полтавської губернії унікальну сільськогосподарську дослідно-навчальну ферму не лише для підготовки відповідних фахівців, а й здобуття новітніх агрономічних знань безпосередньо на показовому дослідному полі, селекційній станції і трьох лісових розсадниках [28].

Слід згадати й князя В. О. Кудашева (1846–1916), що у 1878 р. теж за власні кошти створив Кириківське дослідне поле в Кременчуцькому повіті Полтавської губернії, на якому довів переваги раннього пару для зберігання вологи [29]. Обидва сановиті представники тодішньої еліти чітко і головне – правильно розуміли перше, узаконене В. В. Далем, визначення галузевого дослідництва будь-якого організаційного рівня – «...вчення не голослівне, а з наказом пояснювального на ділі» [30].

Тривалий час так звані «соціальні патрони» [31] виступали замовниками проведення різноманітних колективних дослідів. Завдячуючи професору агрономії Імператорського Харківського університету А. Є. Зайкевичу (1842–1931), на замовлення Харківського товариства сільського господарства, починаючи з 1881 року, було створено мережу дослідних полів у приватних маєтках польських господарств, передусім для відпрацювання елементів агротехніки вирощування цукрового буряку. Першим з них стало Тростянецьке дослідне поле в

маєтку поміщика Л. Е. Кенінга в Охтирському повіті Харківської губернії. Протягом 1881–1902 рр. було засновано 37 дослідних полів у різних губерніях Південно-Західного краю, що в сукупності проіснували 88 років [32]. За результатами дослідів було доведено: переваги вирощування місцевих сортів сільськогосподарських культур порівняно з іноземними в умовах певного регіону; необхідність внесення органічних і мінеральних добрив на чорноземних ґрунтах; більшу ефективність внесення мінеральних добрив у рядки під цукровою буряком порівняно з розкидним способом; розроблені принципи конструкції комбінованої тукової сівалки; виявлено залежність урожайності різних сортів рослин від удобрення, обробітку парового поля, глибини оранки та ін.

Справу А. Є. Зайкевича не тільки підхопив, а й підняв на високий науковий рівень досягнення кінцевих результатів С. Л. Франкфурт (1866–1954) через створення у 1901 р. мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків в межах діяльності Південноросійського товариства заохочення землеробства та сільськогосподарської промисловості або Київського землеробського синдикату. Мережа діяла у 15 маєтках шести губерній у Південно-Західній частині Росії [33]. Вони вели дослідження за єдиною програмою, здебільшого з цукровим буряком. Із головних світового рівня здобутків мережі дослідних полів ВТЦ – остаточне ствердження у світовій науковій практиці понять культури цукрового буряку та культури насіння. Окремо стоїть розробка першої в країні повноцінної методики проведення польового експерименту. Тим самим відбувся чи не найвищий в науковому значенні розквіт усього, що донедавна стосувалося показової форми новітнього вітчизняної аграрної науки.

На власне переконання, цьому сприяло й офіційне ствердження показових господарств і ділянок в переліку сільськогосподарських дослідних установ у країні відповідно до затвердженого Миколою II «Положення про сільськогосподарські дослідні установи» від 22 липня 1901 р. [34]. Згодом, після наради 1908 року, до них додалися і колективні досліді. Ще більшим внеском у загальну справу стало прийняття «Закону про деякі заходи по облаштуванню і утриманню сільськогосподарських дослідних станцій», погодженому Державною Думою та Державною Радою і затвердженому Миколою II 9 червня 1912 року. Згідно з положеннями цього Закону бюджетним коштом на 75 % фінансувалися всі форми галузевого дослідництва. Серед найбільш вагомих у науковому відношенні колективних дослідів дореволюційного періоду виділяю організоване у 1910 р. Київським губернським земством випробування дії мінеральних добрив на врожай озимої пшениці на чолі з О. М. Засухініним (1884–1922). За їх результатами було доведено позитивну дію фосфорних добрив на врожай і якість озимої пшениці, а також виявлено залежність вмісту фосфорної кислоти від відсотка гумусу в ґрунті [35]. Не менше вагомими виявилися й отримані дані щодо дії фосфорних і калійних добрив на найбільш поширених ґрунтах регіону. Потрібно згадати і колективні досліді з кукурудзою на Катеринославщині під керівництвом В. В. Таланова (1871–1936), що закладалися з 1908 р.

Спільними зусиллями, поряд із діяльністю класичних дослідних установ, вони суттєво вплинули на «науковість» вітчизняного сільського господарства і ствердження в країні нової галузі – сільськогосподарської промисловості. Особливо був помітним такий вплив на регіональному рівні, передусім у системі складових так званої суспільної агрономії відповідно до розроблених та затверджених конкретним програм і, насамперед, коштів місцевої громади.

З встановленням радянської влади, після Народи представників дослідної справи у Москві 12–14 листопада 1918 р. та ленінського декрету від 8 лютого 1919 р. «Про прийняття на кошти держави усі сільськогосподарські дослідні установи» функції щодо якнайшвидшого впровадження нових здобутків вітчизняної аграрної науки у виробництво координують як у РСФРР та УСРР до 1924 р. виконували так звані відділи пристосування при діючих галузевих дослідницьких інституціях. Після їх ліквідації у РСФРР цю функцію було покладено на новостворені у 1925 р. економічні відділи, а згодом ще й бюро селян-дослідників. Але з об'єктивних причин – нечисленність й кадрові проблеми, вони не змогли задовольнити всі потреби у нових знаннях, особливо в умовах започаткованого з 1928 р. колгоспного-радгоспного будівництва.

У цей період, з урахуванням повоєнних реалій та революцій уся державницька політика радянської влади стосовно села передбачала максимально швидке підвищення його продуктивності, бо «...наше сільське господарство кепське..., врожаї кепські через те, що земля мало родить, видої невеликі – корова кепська...», і всі надії покладались у таких умовах «на щастя» [36, с. 7]. Тому робили все можливе, щоб найближчим часом довести, що поліпшення господарювання на землі можливе не тільки з використанням досвіду місцевого сільського господарства, а й напрацювань діючих наукових установ. Не випадково у другій половині 20-х років минулого століття дослідні станції асоціюються вже як досвідні, а питаннями проведення колективних дослідів, на відміну від РСФРР, продовжують опікуватися відділи застосування при краєвих та районних сільськогосподарських станціях. На початку 30-х років минулого століття відділи пристосування УСРР почали створюватися навіть при дослідних полях з метою «...ознайомлення населення з роботою, ...прийому екскурсій, проведення бесід, виставок, закладки показових ділянок і т. ін.» [37]. На той час організаційно сільськогосподарська дослідна справа з метою вивчення і відпрацювання прийомів техніки польової культури у польових умовах та оцінки їх наукової методики будувалася на трьох підходах. Краєві станції займалися експериментаторством на рівні регіону, районні – для власних потреб, а кінцеву роль відводили колективним (масовим дослідом). Саме остання ланка забезпечувала загальний висновок щодо доцільності застосування новітнього. Однак за визначенням тогочасного зав. досвідним відділом НКЗС УСРР В. Рум'янцева, все, що виконували відділи застосування, є «...пропагандою...» [36, с. 22]. Це більшою мірою усвідомлюється через назву ще одного підрозділу краєвих досвідних станцій, а саме – відділу організації сільського господарства або відділу економіки. Його головним завданням було довести, що спільно господарювати краще і вигідніше, ніж індивідуально. Тому не випадково напри-

кінці 20-х років ХХ ст. почали запроваджувати в СРСР Інститут селян-дослідників, але під методичним та організаційним керівництвом діючих класичних науково-дослідних інститутів із мережею на рівні чи не кожного села. Така мережа мала відповідати двом основним принципам: «1) охоплювати нею всі типові райони області, 2) насичення її у тих пунктах цих районів, які представляють найбільш сприятливі умовами для впровадження випробуємих досліджень» [17, с. 90]. При цьому ініціатори нововведення безпосередньо закладку дослідів у селян все ж поклали на місцевих агрономів, а аналіз одержаних результатів – на обласні дослідні станції. Невдачі першого сталінського плану стали приводом до суттєвого коригування багатьох складових, включаючи й доцільність створення спеціального Інституту селян-дослідників.

За таких умов досить нагальною виявилася ініціатива першого секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишева (1887–1939) щодо організації в кожному колгоспі нової структурної одиниці галузевої науки для потреб сільськогосподарського виробництва радянського села, що не мала аналогів у світі, у вигляді так званих хат-лабораторій. По-іншому і не могло бути, оскільки влада констатувала на всіх рівнях, що «...в цілому дослідні установи ще не достатньо пов'язані з виробництвом». За таких умов «практика соцземлеробства...» висунула нову форму галузевого дослідництва у вигляді хат-лабораторій, як основи колгоспної дослідної справи [38]. Її відліком слід вважати виступ П. П. Постишева на II обласній конференції сількорів Харківщини у березні 1934 р., в якому він сформулював і найголовніші завдання в діяльності: «перше... – бути центром масової виробничо-технічної роботи (бесіди, рейди перевірки і т.д.) в період усіх чергових сільськогосподарських робіт, активно сигналізувати про необхідність проведення певних агротехнічних заходів..., допомагати контролювати якість робіт, а друге – «...масова дослідницька робота...» [39]. Вже на початку квітня того ж року О. А. Курносенко започаткував організацію в колгоспі ім. Петровського (с. Червонознам'янка) Кременчуцького району першу хату-лабораторію не лише в УСРР, а й СРСР. Постишев своїм листом від 14 квітня 1934 р. привітав його з цим починанням. Щоб ні у кого не виникало сумнівів щодо рівня наукової розробки галузевих проблем через хати-лабораторії, у загальних рисах зупинюсь на схемі та програмі досліджень у хаті-лабораторії О. А. Курносенка. Вивчалось п'ять блоків питань. Перша схема розглядала питання яровизації і не застосування її на картоплі на фоні різних способів внесення добрив. Друга стосувалася ярої пшениці 062 за різних способів висіву. Наступна вивчала порівняльну врожайність гороху сортів «Бісмарк» і «Чудо Америки» залежно від ступеня ураження гороховою зернівкою. Четверта передбачала дослідження продуктивності різних сортів малини. Остання схема, або скоріше блок питань, була пов'язана з пошуком оптимального сільськогосподарського використання солонцюватих ґрунтів для підвищення їх родючості за рахунок застосування доннику, вапна, гіпсу, органічних добрив та обробітку ґрунту. А ще існував окремий блок завдань експериментаторського характеру з питань тваринництва: вивчення кращих порід гусей, качок і курей, організації годівлі і догляду за свинями, розведення корів тощо. Не менш значущими для

галузевої науки були схеми досліджень й інших хат-лабораторій. Здебільшого вони були дещо проблемними або відповідали тим завданням, які потребували негайного вирішення із залученням новітніх знань та умінь. Узаконення діяльності нової форми галузевого дослідництва в країні відбулося відповідно до наказу № 165 від 16 квітня 1934 р. «Про організацію колгоспних хат-лабораторій». Згідно з п. 2 координацію усіх дій здійснював заступник наркома, а в областях – завідувачі обласних земельних управлінь. Наступним наказом № 118 від 29 квітня 1934 р. Наркомзем УСРР уповноважив голів колгоспів призначати завідувачів свої хат-лабораторій із кращих або прогресивних місцевих селян. Цю посаду вони повинні були займати за сумісництвом, працюючи на якійсь іншій роботі в господарстві. Безпосередньо при відомстві функціонував спеціальний орган у вигляді групи хат-лабораторій на чолі із Ю. Ф. Гомоном, що була створена згідно з наказом № 80 від 17 лютого 1935 р. по НКЗС УСРР. Відповідно при кожному обласному земельному управлінні вводилася посада інспектора по хатах-лабораторіях. Крім того, на виконання наказу № 6243 наркома земельних справ СРСР від 2 грудня 1934 р. розпочала роботу група по «...методичному керівництву роботою хат-лабораторій і при ВУАСГН» [40, арк. 18]. Кожний НДІ виділяв до неї одного штатного працівника. Після ліквідування з 15 квітня 1935 р. ВУАСГН [41] методичне керівництво діяльністю хат-лабораторій повністю перейшло до НКЗС УСРР.

Черговим рішенням через наказ № 144 від 19 червня 1935 року по НКЗС УСРР окремі хати-лабораторії долучилися до систематичного дослідження питань економіки та організації соціалістичного сільського господарства під методичним керівництвом УкрНДІ економіки сільського господарства. Мова йшла про опорні пункти інституту на Коростенській, Смілянській, Барській, Ярославецькій, Сумській, Снігурівській, Селідовській, Якимівській та Слободзеєвській МТС [40, арк. 25]. За кожним з них було закріплено не менше 4 колгоспів, в яких функціонували хати-лабораторії. Крім того, згідно з § 6 Постанови РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про стан і завдання науково-дослідної роботи у сільському господарстві» № 115 від 29 вересня 1935 р. разом з обласними станціями по картоплі у степу хати-лабораторії цієї зони почали експериментувати із картоплею, застосовуючи метод Т. Д. Лисенка (1898–1976). Мало того, § 7 документа чітко вказав, що майбутнє усіх галузевих дослідницьких інституцій тільки через тісну співпрацю із хатами-лабораторіями по «... перевірки своїх наукових висновків...» [42]. Не випадково протягом 10–15 грудня 1935 р. УкрНДІ соцземлеробства провів нараду-семинар завідувачів хат-лабораторій щодо підсумків роботи з агротехніки, нових культур і захисту рослин [43]. Щодо дослідження майже 60-ма хатами-лабораторіями проблем економіки соціалістичного сільського господарства, насамперед через сектор кореспондентської мережі з обслуговування хат-лабораторій через УкрНДІ економіки соціалістичного сільського господарства, то вони згідно з наказом № 116 від 10 серпня 1936 р. були припинені [44, арк. 60]. Таке рішення було прийнято у зв'язку зі створенням Аграрно-економічного інституту при АН УСРР на основі Інституту економіки Всеукраїнської академії марксистсько-ленінських інсти-

тутів та Інституту економіки НКЗС УСРР від 26 серпня 1936 р. [44, арк. 52 (121)]. Нова дослідницька інституція отримала більш глобальні для республік завдання щодо стратегічного планування.

Теоретиками колгоспної дослідної справи на особисте звернення П. Постишева виступили тогочасні класики вітчизняної аграрної науки академіки В. Р. Вільямс, М. І. Вавилов, Т. Д. Лисенко та І. В. Мічурін. Їх офіційна підтримка селян-дослідників була опублікована у № 2 за 1936 р. створеним Наркомземом УСРР ще у 1935 р. масовим науково-популярним журналом «Хата-лабораторія» (з 1939 р. він влився до іншого офіційного друкованого органу відомства – «Зернове господарство»). Отримавши не лише партійно-ідеологічну, а й професійну підтримку та реальне бюджетне фінансування, вже на початку 1935 р. працювало понад 5000 хат-лабораторій, а станом на 1 грудня 1936 р. вони діяли у 9607 із 27395 колгоспів областей УСРР. До 1938 р. у СРСР, за неповними даними, їх налічувалося близько 30000 [45].

Того ж року вперше відбулося офіційне загальнодержавне ствердження поняття «хата-лабораторія», а саме: «масова форма колгоспного дослідництва, допомагаюча колгоспам у боротьбі за наукову організацію колгоспного виробництва і досягнення високих врожаїв» та також визначені головні завдання: «організація дослідництва у колгоспі, впровадження у колгоспне виробництво новітньої диференційованої (пристосовано до умов ґрунту, клімату, культури) агротехніки, досягнень с.-г. науки як у галузі землеробства, так і тваринництва, узагальнення і розповсюдження досвіду стаханівського с.-г. господарства і передових колгоспів, агротехнавання колгоспників» [46]. Своє законодавче сприйняття вони отримали після затвердження в середині 1937 р. НКЗС УРСР спеціального «Положення про колгоспну хату-лабораторію». В ньому п. 1 хати-лабораторії вже називались «...первинною формою організації ініціативи на боротьбу за агрокультуру» [47]. Прийнятий документ офіційно гарантував правові аспекти їх діяльності насамперед щодо можливості мати: п. 5 – окреме приміщення – хату з двох-трьох кімнат, фінансування від 100 до 1000 крб. та зарплату керівнику у розмірі 10 трудовнів на місяць, виділення землі під дослід п. 8 від 0,5 – 1,0 га, особливостей закладки дослідів за участю науковців та затвердження зборами колгоспу, звітування щоквартально на правлінні та двічі на рік перед зборами тощо.

Крім того, відповідно до Постанови ЦК ВКП(б) СРСР від 5 жовтня 1936 р. у м. Києві засновано Всесоюзний науково-дослідний інститут наукових методів посіву, що фактично теоретично та координуюче забезпечував діяльність досить розгалуженої на той час мережі хат-лабораторій не тільки в УСРР, а й у Радянському Союзі. Його очолив один із найпалкіших послідовників Т. Д. Лисенка – депутат Верховної Ради СРСР по Київському сільському виборчому округу, кавалер ордена Трудового Червоного Прапора – Д. Ю. Камищенко. Як він писав, предтечею інституту стала науково-дослідна станція, що вийшла із спеціального відділу Миронівської дослідної станції і «...виросла з колгоспних хат-лабораторій» [48, с. 28–33]. Основною темою досліджень переважної більшості усіх довоєнних хат-лабораторій було впро-

вадження у виробництво розробки методики Т. Д. Лисенка щодо яровизації різноманітних польових культур. Усіх супротивників чи не згодних з нею Д. Ю. Камищенко нещадно почав «громити» вже на Першій Всесоюзній нараді нових методів посіву в 1936 р., а також на різних рівнях впливу, насамперед на сторінках провідних галузевих часописів, навіть із закликами застосувати до них репресивні заходи як до ворогів радянської влади. Такими, він вважав директора Миронівської дослідної станції професора О. М. Надєждіна, увесь склад науковців Українського НДІ зернового господарства на чолі з Дрозденком, співробітника Харківського НДІ соцземлеробства Лясковського та ін. [48, с. 28–29]. Не випадково за таких обставин президент ВАСГНІЛ Т. Д. Лисенко висунув Д. Ю. Камищенка спочатку кандидатом на обрання дійсним членом АН УРСР, а потім вже ВАСГНІЛ [49]. Однак загальні збори не прислухалися у 1938 р. до цих пропозицій. Щодо Інституту, то він існував до вересня 1941 р. Після цього вже не відновив свою діяльність.

Щодо підходу до яровизації в діяльності хат-лабораторій, то, як писав згодом розробник її теорії та практики академік Т. Д. Лисенко, тільки у 1937 р. вона принесла «...10 мільйонів центнерів зерна додаткового врожаю колгоспам...» і «сотню тисяч тонн сортової насінневої картоплі кращої якості», а також «...сотню тисяч центнерів додаткового врожаю бавовни-сирцю в нових районах бавовносіяння за рахунок чеканки» [50, с. 8]. Величезний вклад внесли хати-лабораторії і в питаннях селекції за результатами внутрішньо сортового схрещення кормових культур і того ж бавовника. Низка керівників хат-лабораторій безпосередньо створили нові сорти культурних рослин. Так, на всю країну стали відомими завідувачі хатою-лабораторією у колгоспі «Зоря комунізму» Спаського району Горьковської області С. М. Баришев, створивший новий морозостійкий сорт льону, та Я. М. Іванов у колгоспі ім. Леніна Єлізаветградського району Миколаївської області, що за 2,5 років вивів шляхом схрещування свій сорт ярої пшениці [45]. Та й підживлення зернових і технічних культур отримало свою реалізацію у практиці аграрного виробництва, завдячуючи дослідам хат-лабораторій і активного запровадження у колгоспах. Не менш визначною роль їх виявилася і в підвищенні врожайності основних польових рослин на виконання «вказівки т. Сталіна щорічно отримувати 7–8 млн. пудів зерна». Особливо це стало помітно на фоні різкого підняття продуктивності галузі рослинництва в країні у 1935–1937 рр. Так, урожаї цукрового буряка досягали у кращих хатах-лабораторіях – 1200 ц/га, а озимої пшениці – 50–80 ц/га. Аналогічна тенденція простежувалася щодо бавовника, кукурудзи, картоплі та ін. Найбільші успіхи забезпечувало вдале поєднання роботи над цим питанням профільних науково-дослідних інститутів і хат-лабораторій. Найкращим прикладом вважався Одеський інститут генетики на чолі з Т. Д. Лисенком.

Взагалі, у сьогоденних пошуках оптимальності вітчизняного сільського господарства постає державницька потреба дати об'єктивну оцінку такому унікальному масовому явищу як колгоспна дослідна справа, що деякою мірою «...стирала грань між фізичною і розумовою працею...» [50, с. 4]. Є підстави вважати, що окремі позитиви від нього можуть бути затребуваними й сьогодні.

Реальні позитиви від результатів роботи колгоспної дослідної справи дали підстави Наркомзему УРСР та Українському виставковому комітету надіслати експонати 25 кращих у республіці хат-лабораторій на Всесоюзну сільськогосподарську виставку в Москві 1938 року. Серед тих, хто потрапив до головного павільйону зерна, хата-лабораторія «...першого ярвизатора-дослідника...» Дениса Никаноровича Лисенка (1871–біля 1960) (батька академіка Т. Д. Лисенка) із колгоспу «Більшовицька праця» Карлівського району Полтавської області і, зрозуміло, хата-лабораторія О. А. Курносенка [51]. Обидва отримали відповідні відзнаки. Така ж ситуація склалася і на наступних довоєнних виставках.

Найвищого розвитку через хати-лабораторії колгоспна дослідна справа досягла до початку Другої світової війни. Деталізувався і, головне, розширився спектр виконання основних функцій через три напрями: «1) науково-технічний контроль над виробництвом (спостереження за погодою, аналіз посівного матеріалу, ґрунтів, складання ґрунтової карти і карти забур'яненості, аналіз молока на чистоту і вміст жиру, облік шкідників, контрольно-клінічна робота у тваринництві та т. ін.); 2) вивчення прийомів підвищення врожайності і продуктивності тваринництва (головним чином шляхом обліку виробничого досвіду колгоспу, обліку й узагальнення досвіду стахановців сільського господарства, а також шляхом перевірки і випробування нових прийомів і нових сортів, що рекомендовані науково-дослідними інститутами, дослідними станціями або висунутих виробництвом; 3) підвищення рівня агро- і зоотехнічних знань у колгоспників [45]. Технічне забезпечення хат-лабораторій відповідним обладнанням централізовано здійснювали обласні та крайові контори сільгоспобслуговування. По УРСР таке здійснював ще й Укркнигокультторг.

Під час німецької окупації України у період Великої Вітчизняної війни виключно за ініціативи селян в окремих агроформуваннях функціонують хати-лабораторії. Особливо таке простежувалося на Сумщині [52]. Вони (як і ті, що функціонували в тилу) працювали на перемогу, але вже загарбників. У часи повоєнної відбудови народного господарства роль і значення хат-лабораторій деякою мірою втратили актуальність для потреб вітчизняного сільського господарства. Хоча вже чітко було визначено їх місце в лоні класичної дослідної справи, що стрімко розвивалася. Не випадково на 1947 р. хату-лабораторію визначають як: «...первинна науково-виробничий осередок в колгоспі...», що свою діяльність «...тісно пов'язує з науково-дослідними і дослідними установами і проводить частину дослідів згідно програми останніх» [53]. Ще більшою мірою на це вплинули рішення серпневої 1948 року сесії ВАСГНІЛ. Бажання згуртувати всі сили для якнайшвидшої відбудови сільських територій привело до появи наприкінці 40-х рр. минулого століття чергової форми існування колгоспної дослідної справи у вигляді будинків агрикультури в кожному районі та області. Чому відбулася така зміна у назві? До цього спонукали нові, складніші порівняно з довоєнними завдання щодо впровадження новітнього від галузевого дослідництва. З-поміж них виділялись проведення масової селекції сільськогосподарських культур й особливо широка механізація усього аграрного вироб-

ництва не кажучи про «...форми організації праці і зміцнення економіки колгоспу» [54].

Цього разу ініціатором впорядкування будинків сільськогосподарської культури (агрикультури) виступив вже інший керівник республіканської партійної організації – М. С. Хрущов (1894–1971). У виступі на XVI з'їзді КП(б)У він висунув тезу, що найважливіші питання колгоспного виробництва, а саме – освоєння травопільної системи землеробства, створення потужної кормової бази для тваринництва і головне – збільшення валового збору зернових і технічних культур потрібно вирішувати не у старих хатах-лабораторіях, а добре упорядкованих будинках сільськогосподарської культури. Оскільки партійне завдання пропагувати не тільки новітнє від аграрної науки, а ще й переваги комуністичної ідеї ніхто не відміняв, то новобудівлі проектувались архітекторами як красиве приміщення у зручному для під'їзду місці та ще й з декоративними насадженнями. Біля будинку повинна бути присадибна ділянка площею 1,5–2 га для випробування нових сільськогосподарських культур, а також вивчення нових добрив і т. ін. Будинок агрикультури повинен мати залу на 100–200 місць для обміну досвідом, читання лекцій чи доповідей, показу проблемних науково-технічних фільмів, а також окрему кімнату-музей для демонстрації приладних можливостей того чи іншого колгоспу із широким наповненням експозиції фото, діаграмами, макетами і т. ін. Крім того, повинна функціонувати окрема кімната-лабораторія для оцінки якості насіння, добрив, кормів, тваринницької продукції і обов'язково окремо бібліотека–читальня та кімнати для роботи гуртків за інтересами.

Всією організаційно-господарською діяльністю будинків агрикультури безпосередньо керувало правління колгоспу, а науково-методичне здійснювали обласні та районні відділи сільського господарства й обласна сільськогосподарська дослідна станція. Щодо безпосередніх завдань, то, наприклад, у галузі рослинництва та землеробства передбачалося: «а) розробка системи агротехнічних заходів для перетворення насінних ділянок колгоспів на ділянки найвищого врожаю...; б) добір найбільш продуктивних с.-г. культур для польових і кормових сівозмін, для зеленого конвеєра, а також вирощування перспективних нових культур; в) вивчення агрономічних властивостей земель, вивчення потреби ґрунтів у вапнуванні або гіпсуванні. Розробка способів правильного використання місцевих і мінеральних добрив, а також нагромадження, збереження і використання вологи у ґрунті; г) випробування комплексу агротехнічних заходів для одержання високих врожаїв окремих культур ... у сівозміні на основі досвіду передовиків колгоспу» [55]. Ці тематики були тісно пов'язані із завданнями щодо розвитку тваринництва, а саме: відбір кращих по продуктивності тварин для поліпшення колгоспного стада; вдосконалення способів годівлі та догляду за тваринами і птицею; підвищення продуктивності колгоспних ставків; розробка профілактичних заходів боротьби із захворюваннями сільськогосподарських тварин і птиці.

Поставлені завдання за досить широкої законодавчої та бюджетної фінансової підтримки виявилися надзвичайно затребувані для відбудови повоєнного

сільського господарства або об'єднання спільних зусиль держави і місцевої громади. Як наслідок, за період 1950–1954 рр. в СРСР було організовано близько 3000 будинків сільськогосподарської культури [56, с. 316]. Із них понад тисяча діяла в УРСР. Серед кращих будинок сільськогосподарської культури в колгоспі ім. Сталіна Сумського району Сумської області. Не менш продуктивно працював з питань «...уточнення і виробничої оцінки, пристосовано до місцевих умов колгоспу, висновків н.-д. установ, що працюють у цій природно-кліматичній зоні, і широкому впровадженню у практику колгоспу агротехнічних прийомів, що дають можливість підвищити урожайність с.-г. культур і збільшити продуктивність тваринництва» [56, с. 316–317].

Питання енергозбереження та економічної доцільності в сільському господарстві вирішувалися, завдячуючи напрацюванням директора Шадринської колгоспної дослідної станції Курганської області, почесного академіка ВАСГНІЛ Т. С. Мальцева (1895–1994), й вони начебто «вдихнули» справжній інтерес до такої форми дослідництва. На підставі власних виробничих досліджень він довів позитивний вплив багаторічних і однорічних сільськогосподарських культур на утворення структури й підвищення родючості ґрунту. Такі умови досягаються відповідним обробітком ґрунту, за якого верхній шар в 7–8 см підтримується у розпушеному, а нижній орний – в ущільненому, але не твердому стані. Для досягнення відповідних параметрів потрібно було проводити глибоке розпушування безполицевими плугами зі спеціально сконструйованими стійками на глибину 40–50 см кожні 4–5 років замість щорічної звичайної оранки і багаторазового обробітку верхнього шару ґрунту дисковими лушильниками перед висівом у подальші роки. Таким чином збирали досить високі врожаї зернових, однорічних та інших культур. За великим рахунком, Т. С. Мальцев фактично розвинув ідеї О. О. Ізмайльського (1851–1914), викладені у класичних працях, побудованих на багаторічних дослідженнях на Полтавщині, а саме «Як висох наш степ» (1893) та особливо «Вологість ґрунтів і ґрунтова волога у зв'язку з рельєфом місцевості і культурним станом поверхні ґрунту» (1894), стосовно того, що відновити структуру ґрунту можуть не тільки багаторічні, а й однорічні культурні рослини. Вперше на загальноукраїнському рівні із розробкою Т. С. Мальцева усі зацікавлені познайомились під час наради у Києві 17–18 вересня 1953 р. На ній він наголосив, що запропоновану ним розробку не можна механічно впровадити в УРСР, і запропонував творчо її переробити стосовно до кожного колгоспу і радгоспу відповідно до природно-кліматичних зон: Степу, Лісостепу, Полісся та передгірної й гірської. Так, для Степу було запропоновано не змінювати вже існуючі сівозміни, а застосовувати розробку, поділяючи поле на дві частини, одна з яких буде оброблена традиційним способом. Найбільш затребуваною виявилася для нововведення лісостепова зона для десятипільних сівозмін. Застосовувалися окремі підходи і в інших двох зонах. Однак для усіх чотирьох, безперечно, потрібна була широкомасштабна виробнича перевірка.

Після проведення 1–3 жовтня 1954 р. у м. Шадринську Курганської області Всесоюзної наради за участю міністра сільського господарства УРСР

М. С. Співака новий метод обробітку ґрунту Т. С. Мальцева остаточно визнано об'єктом досліджень і виробничих випробувань для всіх природно-кліматичних зон СРСР [57]. Його законодавчою основою став виданий 1 вересня 1954 р. наказ Міністерства сільського господарства УРСР № 527. Згідно з ним усі 13 тис. МТС у 2248 колгоспах на чистих від бур'янів полях зобов'язувалися провести глибоке розпушування ґрунту методом Т. С. Мальцева. Крім того, пунктом «б» § 2 Головне управління сільськогосподарської пропаганди і науки до 5 вересня 1954 р. мало організувати на базі кращих колгоспів республіки 22 науково-дослідні станції за зразком Шадрінської колгоспної дослідної станції, а саме: 1. «Перше травня» Макарівського р-ну Київської обл. (УкрНДІ землеробства); 2. ім. Сталіна Маньківського р-ну Черкаської обл. (Черкаська ДСГДС); 3. ім. Суворова Тульчинського р-ну Вінницької обл.; 4. ім. Ворошилова Красилівського р-ну Хмельницької обл.; 5. ім. Жданова Чернігівського р-ну Чернігівської обл. (Чернігівська ДСГДС); 6. «Більшовик» Шосткінського р-ну Сумської обл.; 7). ім. Молотова Балаклійського р-ну Харківської обл. (УкрНДІ рослинництва, селекції та генетики); 8). ім. Кагановича Радомишльського р-ну Житомирської обл. (Житомирська ДСГДС); 9) ім. Мічуріна Глобинського р-ну Полтавської обл. (Полтавська ДСГДС); 10) «За краще життя» Криничанського р-ну Дніпропетровської обл. (ВНДІ кукурудзи); 11) ім. Хрущова Мар'їнського р-ну Сталінської обл.; 12) ім. Сталіна Старобільського р-ну Ворошиловградської обл.; 13) ім. Петровського Кіровоградського р-ну Кіровоградської обл. (Кіровоградська ДСГДС); 14) ім. Будьоного Березівського р-ну Одеської обл. (Одеська ДСГДС); 15). ім. Сталіна Баштанського р-ну Миколаївської обл. (Миколаївська ДСГДС); 16). ім. Сталіна Ново-Троїцького р-ну Херсонської обл. (Укр НДІ зрошуваного землеробства); 17). ім. Мічуріна Михайлівського р-ну Запорізької обл. (Запорізька ДСГДС); 18). ім. Молотова Червоногвардійського р-ну Кримської обл. (Кримська ДСГДС); 19). ім. Ворошилова Глинянського р-ну Львівської обл. (НДІ землеробства і тваринництва західних районів УРСР); 20). ім. Сталіна Кельменецького р-ну Чернівецької обл. (Чернівецька ДСГДС); 21). ім. Будьоного Ровенського р-ну Ровенської обл. (Ровенська ДСГДС) та 22). ім. Маленкова Коломийського р-ну Станіславської обл. (Сталінська ДСГДС) [58]. Отже, у кожній тогочасній області УРСР організували колгоспні дослідні станції з методичним підпорядкуванням головній галузевій науково-дослідній установі в регіоні. При новоутворенні на постійній основі працював науковий співробітник [56, с. 320]. Також було засновано агрономічні метеостанції та агрохімічні лабораторії.

У середині 50-х років ХХ ст. в СРСР розгорнулося змагання, який лад у країні кращий: радянський чи «загниваючий капіталізм». Крім того, в суспільстві спостерігалось палке бажання наздогнати та випередити Америку у виробництві м'яса, молока і масла на душу населення, передусім за рахунок можливостей від розорювання цілинних земель. Усе це в черговий раз спровокувало зміни в загальній організації галузевого дослідництва. Так, 10 травня 1956 р. ухвалено Постанову ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР № 524 «Про заходи щодо покращення роботи науково-дослідних установ з сільського господар-

ства». Згідно з її § 8 усі 22 колгоспні дослідні станції, що займалися вивченням і творчим запровадженням «...системи обробітку ґрунту методом Т.С. Мальцева...», були передані у відання новостворених державних обласних сільськогосподарських дослідних станцій та діючих проблемних науково-дослідних інститутів [59]. Для виконання поставленого завдання при них вводилися 1–2 штатні посади наукового і технічного працівника. Таким чином, така форма галузевого дослідництва фактично завершила своє відокремлене існування. Остаточно це задекларувала Постанова Ради Міністрів УРСР № 1566 від 30 грудня 1956 р. «Про організацію Української академії сільськогосподарських наук при Міністерстві сільського господарства УРСР». Відповідно до її 3-го пункту обласні сільськогосподарські дослідні станції з 1957 р. фінансувалися не з державного, а місцевого бюджету. У таких умовах, зрозуміло, було не до колгоспного експериментаторства. Нетривалий час, до кінця 50-х років минулого століття, колгоспна дослідна справа більш-менш підтримувалася діючими на місцях будинками сільськогосподарської культури.

Підсумовуючи, зазначимо, що колгоспна дослідна справа в УРСР спочатку у вигляді хат-лабораторій (1934–1948), потім будинків агрикультури та колгоспних дослідних станцій (1949–1960) проіснувала в активній формі реального експериментаторства на новітній для свого часу науковій основі для потреб місцевих ґрунтово-кліматичних умов деякою мірою як доповнююча демонстраційна альтернатива класичного галузевого дослідництва. Після цього вона втратила власні позиції і доцільність функціонування. Еволюціонуючи, з XVIII ст. у вигляді аптекарських городів, акліматизаційних та ботанічних садів, показових полів, учбових ферм, колективних дослідів, така форма експериментаторства деякою мірою стала передвісником появи у 1884 р. (зі створенням Полтавського дослідного поля – першої постійно діючої казенної дослідної інституції) [60] сільськогосподарської дослідної справи як організації. Найбільший вклад з цього приводу внесли, насамперед, колективні досліді. Системність в їх проведенні з питань найпростіших прийомів удосконалення сільськогосподарського виробництва, обробітку ґрунту, з'ясування доцільності внесення на певній території мінеральних добрив, випробування сортів різних польових рослин, травосіяння, поліпшення луків, вирощування кукурудзи і коренеплодів, використання для посіву насіння високої якості ствердилась у 90-х роках XIX ст. У 1908–1913 рр. колективні досліді у різноманітних господарствах проводились у 40 губерніях із 50 в Європейській частині Російської імперії. Особливо системно через сільськогосподарські товариства, губернські і повітові земства, навчальні заклади та діючі галузеві дослідні установи вони були розповсюджені у восьми українських губерніях. Особливо таке простежувалось у Катеринославській, Київській, Чернігівській губерніях [62]. Постійному розширенню бажаних їх здійснення незалежно від статків сприяла спеціальна субсидія Департаменту землеробства, що до подій 1917 року щорічно збільшувалась. Отримані результати у сукупності дозволили не тільки практично рекомендувати, а й теоретично збагатити сільськогосподарську дослідну справу як галузь знань. Пройшовши етап координації через відділи пристосування діючих

крайових і районних галузевих дослідних станцій протягом 20-х і навіть на початку 30-х років ХХ ст. при дослідних полях, а також найвищу активну фазу у вигляді колгоспної дослідної справи протягом 1934–1956 рр., наприкінці 1956 р. з черговим другим відновленням аграрної академізації в УСРР, вона остаточно й незворотно влилася до її лона. У подальшому така форма експериментаторства або, точніше, підхід була відома в історії вітчизняного галузевого дослідництва у вигляді проблемних опорних пунктів у колгоспах за радянської доби. Їх появі передували програмні виступи Й. Сталіна на всесоюзних зібраннях: 1) конференції аграрників-марксистів 1929 р. та 2) нараді господарників 1931 р. ЦК ВКП(б) на реалізації їх положень прийняв відповідні постанови. Вони стали предметом розгляду II Пленуму ВУАСГН 1931 р. В процесі обговорення було прийнято рішення відмовитись від трьохступеневої побудови підпорядкованої дослідницької мережі (інститут → зональна станція → опорний пункт) на користь двохступеневої (інститут → опорний пункт) та створити ще й виробничі учбово-дослідні комбінати, які об'єднали у собі великий спеціалізований радгосп, МТС, вуз і науково-дослідний інститут для «...ліквідації розриву між учбовою та науково-дослідною роботою» [61]. Крім того, Пленум затвердив «Уставу про опорні пункти н.-д. інститутів системи ВУАСГН», що фактично офіційно ствердив таку форму аграрного дослідництва в УСРР як «...первісний осередок н.-д. роботи галузевих та загальних інститутів» [63]. Вони деякою мірою (на 1932 р. їх налічувалось 205) і стали організаційним підґрунтям для появи вже більш розгалуженої мережі хати-лабораторій в системі колгоспної дослідної справи. Опорно-дослідні господарства НДІ функціонували практично на тих же правових та фінансових умовах при колгоспах і радгоспах, що й хати-лабораторії з 1934 року. За великим рахунком такий концептуальний підхід, але вже на договірних засадах діє й до сьогодні при різноманітних об'єднаннях за різних форм господарювання на землі. Її головна особливість, як і раніше, – вивчати і популяризувати для потреб місцевої громади новітні здобутки як вітчизняної, так і світової галузевої науки.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України), ф. 27, оп. 11, спр. 1106, арк. 185.
2. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 7, спр. 825, арк. 136.
3. Протокол 2-го Общего собрания Киевского агрономического общества, состоящего 9-го февраля 1911 г. // Доклады и протоколы общих собраний Киевского агрономического общества. – К. : Т. Г. Лийнавдера, 1912. – С. 1–4.
4. Шарлемань 1-й Всеукраинский Агрономическо-Экономический съезд / Шарлемань // Хозяйство. – 1917. – № 43–46 (24 нояб.). – С. 418.
5. ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 20; 216.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 14, спр. 436, арк. 16.

7. Російський архів сільськогосподарської історії (далі РАСГІ), ф. 17, оп. 44, спр. 127, арк. 199.

8. Вернадский В. И. Из воспоминаний: 1. Первый год Украинской академии (1918–1919). – Московское отд-ние архива РАН, ф. 518, оп. 2, № 70; Вернадский В. И. Труды по истории науки / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 2002. – С. 170–172. – (Библиотека трудов академика В. И. Вернадского).

9. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – К. : Аграр. наука, 2012. – 416 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 68).

10. Вергунов В. А. Колгоспна дослідна справа: з історії виникнення / В. А. Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2007. – Вип. 32. – С. 21–33.

11. Вергунов В. А. Всесоюзный научно-исследовательский институт научных методов посевов (1936–1941) : забытая страница отечественной агробиологии / В. А. Вергунов // Наука и техника. Вопросы истории и теории : тез. XXVIII междунар. конф. С.-Петербург. отд-ния нац. ком. по истории и философии науки и техники РАН, 26–30 нояб. 2007 г. – Вып. 23. – СПб. : СПбФИИЕТААН, 2007. – С. 152–153.

12. Вергунов В. А. Т. Д. Лисенко та колгоспна дослідна справа в Україні другої половини 30-х років ХХ ст. / В. А. Вергунов // Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) ; ДНСГБ УА-АН. – К., 2009. – С. 116–131. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 28).

13. Коваленко С. Д. Ідеологи колгоспної дослідної справи про появу хатлабораторій / С. Д. Коваленко // Історія науки і біограф істика [Електронний ресурс]. – 2015. – Вип. 4. – Режиму доступу: <http://inb.dns.gb.com.ua/2015-4/12.pdf>; Коваленко С. Д. Колгоспна дослідна справа вжитті та творчій спадщині почесного академіка ВАСГНІЛ Т. С. Мальцева: українські мотиви / С. Д. Коваленко // Історія науки і біограф істика : [Електронний ресурс]. – 2016. – Вип. 1. – Режиму доступу: <http://inb.dns.gb.com.ua/2016-1/10.pdf>.

14. Коваленко С. Д. Підвищення врожайності бавовника – одне з завдань хатлабораторій на Херсонщині / С. Д. Коваленко // Онтогенез – стан, проблеми та перспективи вивчення рослин в культурних та природних ценозах : Міжнар. конф., тези доп., присвяч. 110 річчю від дня народження декана агрономічного факультету Липеса Веніаміна Ельевича (10–11 червня 2016 р). – Херсон : РВЦ «Колос», 2016. – С. 245–247; Коваленко С. Д. Колгоспна дослідна справа Дніпропетровщини (за матеріалами журналу «На допомогу хатамлабораторіям») / С. Д. Коваленко // Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / Гол. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2016. – Вип. 9. – С. 150–158; Коваленко С. Д. Київська (Миронівська) обласна сільськогосподарська дослідна станція – координатор досліджень з вивчення агротехніки цукрових буряків в діяльності колгоспних хатлабораторій Київської області / С. Д. Коваленко // Професор

С.Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження): матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 18 листоп. 2016 р. /НААН; ННСГБ НААН; Миронівський ін-т пшениці ім. В. М. Ремесла [та ін.]; уклад. В.А. Вергунов, О.А. Демидов, А. С. Білоцерківська, М.М. Давиденко; редкол. : В.А. Вергунов (голова). – К. : ТОВ «Наш формат», 2016. – Ч. 2. – С. 172–175.

15. Коваленко С. Д. Діяльність мічурінських гуртків при хатах-лабораторіях для розвитку колгоспної дослідної справи / С. Д. Коваленко // Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / гол. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2015. – Вип. 7. – С. 148–157; Коваленко С. Д. Пересувна інструктивно-показова хата-лабораторія як форма популяризації дослідництва в колгоспах (30-ті рр. ХХ ст.) / С.Д. Коваленко // Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XI Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 85-річчю НААН, віковим ювілеям появи Панфільської дослід. ст. ННЦ «Ін-т землеробства НААН», Дослід. ст. лікарських рослин Ін-ту агроекології і природокористування НААН, 150-річчю від дня народж. проф. С. Л. Франкфурта, «Міжнародному року зернобобових», оголошеному рішенням Генеральної Асамблеї ООН, 15-річчю створення Ін-ту історії аграр. науки, освіти і техніки ННСГБ НААН й 10-річчю виходу електрон. наук. фах. вид. – міжвід. темат. зб. «Історія науки і біографістика», 16 трав. 2016 р., м. Київ / НААН, ННСГБ НААН, Ін-т кормів та сіл. госп-ва Поділля НААН [та ін.]; редкол. : В. А. Вергунов, О. П. Анікіна, А. С. Білоцерківська [та ін.]. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 124–127; Коваленко С. Д. Обласні зльоти керівників хат-лабораторій для розвитку колгоспної дослідної справи / С. Д. Коваленко // Двадцять перша Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою: «Модернізація науково-технологічної політики України»: матеріали конф., 15 квіт. 2016 р., м. Київ. – К., 2016. – С. 81–83.

16. Коваленко С. Д. Система досліджень хат-лабораторій з питання літньої посадки картоплі на півдні УРСР (друга половина 30-х років ХХ ст.) / С.Д. Коваленко // Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / Гол. ред. О.Я. Пилипчук. – К., 2016. – Вип. 8. – С. 140–147; Коваленко С. Д. Підвищення врожайності сільськогосподарських культур на різних ґрунтах України за допомогою органічних добрив – одне з завдань колгоспних хат-лабораторій / С. Д. Коваленко // Всеукраїнська наукова конференція «Охорона ґрунтів та підвищення їх родючості» / Мін-во аграр. політики та продовольства України, ДУ «Ін-т охорони ґрунтів України», ДУ «Держґрунтохорони», 27–29 липня 2016 р., с. Яноші, Закарпатська обл. – С. 80–83.

17. Недокучаев Н. К. Опытное дело в полеводстве. Теория и практика : курс лекций / Н. К. Недокучаев. – Москва : Госиздат, 1929. – 388 с.

18. Вергунов В. А. Фундатору сільськогосподарської науки та галузевої освіти на українських землях професору М. Г. Ліванову – 265 років / В. А. Вергунов // Емінак : науковий щоквартальник. – 2017. – № 1 (17), січ.–берез. – Т. 2. – С. 91–97.

19. Вергунов В. Науково-організаційні та методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в агрономії / В. Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / Відп. ред. О. Я. Пилипчук. 2007. – Вип. 30. – С. 9–17.
20. Вергунов В. А. Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927) / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ, Укр. держ. насіннева інспекція. – К. : Аграр. наука, 2007. – С. 23–33. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 19).
21. Луганський національний аграрний університет. З віку у вік / За ред. В. Г. Ткаченко. – Луганськ : Арістей, 2006. – С. 27.
22. Вергунов В. А. Зародження і початкові етапи розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні / В. А. Вергунов // Наука та наукознавство. – 2003. – № 2. – С. 101–107.
23. Речь И. А. Стебута // Труды 1-го съезда деятелей по сельскохозяйственному опытному делу в Санкт-Петербурге с 13 по 19 декабря 1901 г. – СПб. : Типогр. В. Киршбаума, 1902. – Ч. 1: Протоколы заседаний съезда. – С. 11.
24. Енкен Б. К. Развитие опытного дела в России и его современное положение (доклад помощ. директора Харьковской областной с.-х. селекционной станции) / Б. К. Енкен ; Полтавское о-во сел. хоз-ва . – Полтава, 1912. – С. 1.
25. Вербин А. А. Очерки по развитию отечественной агрономии : введение в агрономию / А. А. Вербин. – М. : Сов. наука, 1958. – С. 2.
26. Иванов А. Л. Очерки по истории агрономии / А. Л. Иванов, Н. С. Немцов, И. Ф. Каргин и др. ; Рос. акад. с.-х. наук. – М. : Россельхозакадемия, 2008. – С. 213.
27. Минеев В. Г., Лебедева Л. А. История агрохимии и методологии агрохимических исследований : учеб. пособие. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – С. 69.
28. Вергунов В. А. Аграрні студії у житті і творчій спадщині П. А. Кочубея (до 150-річчя створення Полтавського товариства сільського господарства) / В. А. Вергунов // Вісник аграрної історії : зб. наук. пр. / Гол. ред. М. А. Журба. – 2014. – № 8–9. – С. 251–271.
29. Вергунов В. А. Життя та благі діяння князя Володимира Кудашева для організаційної появи та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. До 130-річчя Полтавського дослідного поля / В. А. Вергунов // Вечірня Полтава. – 2014. – № 44 (1131), 29 жовт. – С. 11.
30. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: [в 4 ч.] / В. И. Даль ; О-во любителей российской словесности, учрежденное при Императорском Московском ун-те. – М. : Тип. А. Семина, 1863. – Ч. 1 : А–З. – С. 4.
31. Елина О. Ю. Наука для сельского хозяйства в Российской империи: формы патронажа / О. Ю. Елина // Социальная история отечественной науки и техники. – 1995. – № 1. – С. 40–63.
32. Вергунов В. А. Мережа дослідних полів Харківського сільськогосподарського товариства (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : заснування, діяльність, значення / В. А. Вергунов // Вісник Дніпропетровського університету. – 2002. – Вип. 9. – С. 30–33. – (Сер. «Історія і філософія науки і техніки»).

33. Вергунов В. А. С. Л. Франкфурт та Україна (до 150-річчя від дня народження) / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. наук, освіти та техніки . – К., 2016. – С. 87. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії ; кн. 85).
34. Положение о сельскохозяйственных опытных учреждениях // Известия Министерства земледелия и государственных имуществ. – 1901. – № 29 (22 июля). – С. 546–547.
35. Засухин А. Н. Коллективные опыты в Киевской губернии / А.Н. Засухин ; Киевск. губ. земство. – Ч. 2: Текст к цифровому материалу за 1910–11 г. – К. : Тип. Императорского ун-та Св. Владимира, 1913. – 112 с.
36. Румянцев В. Досвідні станції та що вони дають селянству / В. Румянцев. – Х. : Всеукр. с.-г. вид-во «Радянський селянин», 1927. – 121 с.
37. Опытные поля // Малая советская энциклопедия / Глав. ред. Н. Л. Мещеряков. – М. : Гос. Словарно-энциклопед. изд-во «СЭ», ОГИЗ РСФСР, 1931. – Т. 6 : Огневки–пряжа). – С. 113.
38. Опытное дело // Сельскохозяйственная энциклопедия / Глав. ред. ак. В. Р. Вильямс. – М., Л. : ОГИЗ–Госиздат сельхоз. и совхоз литер. «Сельхозгиз», 1938. – Т. 3 : Лаванда–Пятнистости. – 2-е изд., перераб. – С. 308.
39. Гомон Ю. Хата-лаборатория в колхозе / Ю. Гомон ; НКЗС УССР. – Х. : Укрсельхозгиз, 1934. – С. 10–11.
40. ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 550, арк. 18, 25
41. ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 2, спр. 57, арк. 1. Машинопис.
42. Постановление Совета Народных Комиссаров УССР и ЦК КП(б)У «О состоянии и задачах научно-исследовательской работы в сельском хозяйстве» № 115/29 сентября 1935 г. // Вісті ЦВК УСРР. – 1935. – № 227 (4514), 2 жовт.
43. ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 565, арк. 404.
44. ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 640, арк. 60, арк. 52 (121).
45. Хата-лаборатория // Сельскохозяйственная лаборатория / Глав. ред. ак. В. Р. Вильямс. – М., Л. : ОГИЗ – Госиздат колхоз. и совхоз. литер. «Сельхозгиз», 1940. – Т. 4 : Работа–Ящур. – 2-е изд., перераб. – С. 442.
46. Хата-лаборатория // Сельскохозяйственный словарь–справочник. – М. : 16-я типография «Полиграфкнига», 1936. – С. 1393.
47. Положення про колгоспну хату-лабораторію // Хата-лабораторія. – 1937. – № 2. – С. 37–39.
48. Камищенко Д. Ю. Урожай – найкраща оцінка нових методів посіву / Д. Ю. Камищенко // Зернове господарство. – 1937. – № 12 (15), груд. – С. 28–33.
49. Лисенко Т. Д. На Дарвінському шляху // Зернове господарство. – 1938. – № 8. – С. 21–25.
50. Лисенко Т. Д. Колхозные хаты-лаборатории и агрономическая наука / Т. Д. Лисенко. – Москва : Госиздат с.-х. литературы, 1949. – 31 с.
51. Краці – на виставку // Хата-лабораторія. – 1937. – № 4 (квіт.). – С. 61.
52. Вергунов В. А. Науково-організаційні засади ведення сільського господарства УРСР в роки Другої світової війни : наук. доп. / В. А. Вергунов, Г. І. Комликова ; НААН, ДНСГБ. – К., 2012. – 32 с.

53. Хата-лаборатория // Малая советская энциклопедия / Под ред. С. И. Вавилова, К. Е. Ворошилова, А. Я. Вышинского др. – М. : ОГИЗ СССР–Госуд. науч. ин-т «СЭ», 1947.– Т. 11 : Ульяновская область–ЯЯ). – С. 415.

54. Дослідна справа в колгоспі // Колгоспна виробнича енциклопедія / Гол. ред. В. В. Мацієвич. – К. : Держвидав с.-г. літератури УРСР, 1950. – Т. 1. : Абрикоса–Молочні продукти. – С. 210.

55. Калачиков О. Т. Будинок сільськогосподарської культури / О. Т. Калачиков // Колгоспна виробнича енциклопедія / Гол. ред. В. В. Мацієвич. – К. : Держвидав. с.-г. літер. УРСР, 1950. – Т. 1: Абрикоса–молочні продукти. – С. 71.

56. Калачиков А. Т. Дом с.-х. культури / А. Т. Калачиков // Колхозная производственная энциклопедия. – 2-е изд., испр. и доп. – К. : Госиздат. с.-х. лит-ры УССР, 1956. – Т. 1: Абрикос–Люцерна. – С. 316–320.

57. Всесоюзное совещание по изучению и распространению методов работы Т. С. Мальцева в г. Шадринске Курганской области 1–3 октября 1954 г. : стенографический отчет / М-во сел. хоз-ва СССР, Глав. управлние с.-х. пропаганды и науки. – Москва : Госиздат с.-х. лит-ры, 1955. – 203 с.

58. ЦДАВО України, ф. Р-27, оп. 18, спр. 9148, арк. 1–2.

59. Постанова ЦК КП(б)У та РМ УРСР № 524 «Про заходи щодо покращення роботи науково-дослідних установ з сільського господарства // Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – К., 1956. – № 9–10 (31 трав.). – С. 4–10.

60. Вергунов В. А. Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 130-річчя створення Полтавського дослідного поля) : наук. доп. / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. – 28 с.

61. ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1., спр. 876, арк. 3.

62. Вергунов В. А. Мережа сільськогосподарських дослідних установ у Росії та Україні перед Першою імперіалістичною війною (1914–1918 рр.) / В. А. Вергунов // Вісник Дніпропетровського університету. – 2003. – Вип. 10. – С. 70–80. – (Сер. «Історія і філософія науки і техніки»).

63. Устава Академії з питань планування сільськогосподарської науки: Доповіді та зведений проблемно-тематичний план науково-дослідної роботи Академії на 1932 рік ; НКЗС УСРР, ВУАСГН. – Х. : Держсільгоспвидав, 1932. – С. 67–69.

Вергунов В. А. Система внедрения научных разработок аграрной науки на украинских землях от аптекарских огородов до колхозных опытных станций (XVIII в. – 50-е годы XX в.)

На широкой историографической основе рассмотрены причины возникновения и проведения показательных, демонстрационных и коллективных опытов, начиная с XVIII в. до начала 60-х годов прошлого века, прежде всего на украинских землях. Через ход законодательных решений раскрыто становление и совершенствование системы организационных форм, которые привели к появлению в марте 1934 г. так называемого колхозного опытного дела, прежде всего для удовлетворения потребностей колхозно-совхозного строительства в СССР. Раскрыты самые известные их достижения на ниве аграрной науки. Доказано, что

методологической основой в довоенный период для деятельности первоначального организационного построения колхозного опытного дела – хат-лабораторий стало широкое изучение прежде всего возможностей разработанной Т. Д. Лысенко теории яровизации, а в 50-х гг. XX в. – системы обработки почвы способом Т. С. Мальцева через колхозные опытные станции, созданные во всех областях Украины. Рассмотрен вклад отдельных выдающихся ученых в зарождение организационных подходов, а затем в теоретизацию и развертывание системы внедрения новейших достижений отечественной аграрной науки при различных системах власти. Предложена периодизация эволюции организационных основ колхозного экспериментаторства.

Ключевые слова: колхозное опытное дело, хата-лаборатория, дом сельскохозяйственной культуры, колхозная опытная станция, яровизация, обработка почвы, коллективные опыты, образцовая ферма, аптекарский огород.

Vergunov V. A. System implementation of scientific developments of agricultural science in ukrainian lands from apothecary gardens to kolkhoz experimental stations (XVIII century – 50's of the XXth century)

The prerequisites of introduction and realization of demonstrative and collective experiences, ranging from the XVIII century to the early 60's of the last century primarily on Ukrainian lands were considered on a wide historiographical basis. The formation and improvement of organizational forms, that led to the emergence of the so-called collective farm research work in March 1934, primarily, to meet the needs of the collective and state farms construction in the USSR were disclosed through the course of legislative decisions. There have been revealed their most famous achievements in the field of agricultural science. It is proved, that the methodological basis for activity of the original organizational structure of kolkhoz research work – houses- laboratories in the pre-war period, was a broad study of capabilities of the theory of vernalization developed by T.D. Lysenko, and in the 50's XX century - systems of cultivation by T.S. Maltsev's method through collective farm research stations set up in all regions of Ukraine. The contribution of some prominent scholars in the development of organizational approaches and later in theorizing and deployment introduction of the latest achievements of domestic agricultural science under different systems of government was highlighted. A periodization of the evolution of institutional framework of collective experimentation is proposed.

Keywords: collective farm research work, house – laboratory, building crop, collective research station, vernalization, cultivation, collective experiments, model farm, apothecary garden.

УДК 910.1:328.9:632.95

Гамалія В. М.

РОЗРОБКА СПЕЦІАЛЬНИХ КАРТ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ВЧЕНИМИ-ГЕОБОТАНІКАМИ (1941–1944)

У статті описується діяльність вчених-природознавців зі створення спеціальних географічних карт військового призначення у роки Другої світової війни. Показано внесок вітчизняного дослідника, геоботаніка і ботаніко-географа Євгена Михайловича Лавренка (1900–1987) до процесу спецкартування.

Ключові слова: карти спеціального призначення, геоботаніка, карта прохідності, ландшафт, ґрунти.